

Rəşad Məhəmədəli oğlu SALAHOV i.ü.f.d.
UNEC “İqtisadiyyat” kafedrasının baş müəllimi,

MÜASİR DÖVRDƏ MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSIYA SİYASƏTİ VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

İqtisadiyyatın qloballaşması və uçotun Beynəlxalq Standartların tələbindən irəli gələn səviyyədə qurulması ilə əlaqədar olaraq respublikamızda investisiya fəaliyyətinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri məsələləri öz aktuallığı ilə seçilir. investisiya fəaliyyətinin uçotunun beynəlxalq standartların tələbləri kontekstində tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal iqtisadi dünyada bütün sferalarda innovasiya prosesi açıq şəkildə izlənilir, idarəetmədə tənzimlənən sisteminin ləğv olunması ölkədə investisiya layihələrindən istifadə olunmasını zəruri edir. Bu sahədə müxtəlif ölkələrin təcrübəsini, onun müsbət və mənfi cəhətlərini öyrənmək çox vacibdir. Ölkə öz iqtisadiyyatını malik olduğu imkanlara uyğun inkişaf etdirə bilər ki, insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edəcək.

Açar sözlər: investisiya, qlobal iqtisadiyyat, valyuta, maliyyə təsərrüfatı, pul vəsaitləri

Giriş

“İnvestisiya qoyuluşları” anlayışına müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda fərqli yanaşmalara rast gəlmək olar. Belə fikir fərqliliyi bu anlayışın müxtəlif iqtisadi sahələrdə və səviyyələrdən asılı olaraq yaranır. Mikroiqtisadi və makroiqtisadi səviyyələrdən asılı olaraq “investisiya qoyuluşlarını” müzakirə etmək olar. Qeyd etdiyimiz iki istiqamətdən asılı olaraq fikir ayrılıqlarını müqayisə etsək prinsipial fərqlərin mövcud olduğunu göstərə bilərik.

İnvestisiya yatırımları zamanı gəlirlər müxtəlif formalarda ifadə olunur. Məsələn, makrosəviyyədə sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan və sonradan isteh və ya qeyri-istehsal sahələrinin inkişafına yönəldilən xalis mənfəət kimi baxmaq olar. Ancaq mikrosəviyyədə, yəni kiçik müəssisə daxilində baxsaq maliyyə aktivlərinin alışı və satışından qazanılan faiz, istehsal və ya sair fəaliyyətdən əldə olunan xalis mənfəət kimi təsnifləşdirmək olar.

İnvestisiya yatırımları zamanı obyektlərinin izahında eyniliyin olması müşahidə olunur. Belə ki, maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti zamanı mənfəət (pul, gəlir) qazanılması üçün pul vəsaiti sərf olunur ki, investisiya adlandırmaq mümkündür. Makrosəviyyədə sərf olunan pul vəsaitlərini gələcək zaman üçün qoyulan investisiya adlandırırlar.

İnvestisiya yatırımları zamanı investisiya fəaliyyətinin məzmunu müxtəlif istiqamətlərdə təzahür edir. Müəssisə səviyyəsində biz bu fəaliyyətə istənilən gəlir gətirən fəaliyyəti daxil edə bilərik. Makrosəviyyədə isə daha qlobal, yəni iqtisadiyyatın hər hansı bir real sektorunun inkişafı nəminə olan fəaliyyət kimi baxa bilərik. Dünya təcrübəsində investisiya qoyuluşlarının rəqəmi iqtisadi inkişafın indikatoru (meyarı) göstərilir (İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, s.8-12). Əgər investisiya yatırımları amortizasiya ayırmalarından azdırsa, deyə bilərik ki, təkrar istehsal prosesi məhdudlaşmışdır. Əgər investisiya yatırımları amortizasiya ayırmalarına bərabərsə, sadə təkrar istehsal prosesi gedir, əlbəttə, böyükdürsə, geniş təkrar istehsal prosesi gedir. Belə ziddiyyətlər elmi cəhətdən nəzəriyyə ilə praktiki həyatdan irəli gələn nəzəriyyələr arasında olan fərqli yanaşmalardan törəyir (Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi, s.15-20).

XBİ nəzəriyyələrinə diqqət etsək, XBİ-nin baş vermə səbəbini və XBİ-nin müəyyənedici amillərini izah edir. Nəzəriyyələr ümumiyyətlə praktiki bazarın müsbət və mənfi tərəflərini göstərir. Müasir cəmiyyətdə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə birbaşa xarici investisiyalar məsələsinə diqqətlə yanaşılır. Çoxsaylı nəzəri tədqiqatçılar birbaşa xarici investisiyalar

məsələlərini öyrənir. XBI ilə bağlı Vintila Denisianın fundamental tədqiqatlardan misal çəkə bilərik [33].

Maliyyə ekspertlərinin fikrincə, XBI əksər ölkələrdə, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə maddi rifahın inkişafının güclü komponentidir. İqtisadi inkişafı XBI arasındakı əlaqəni təşkil edən cəhət XBI-nin təsirlərinin güclü və mürəkkəb olmasıdır. Makro prizmada, müvəffəq biznes, yüksək səmərəlilik, rəqabət qabiliyyəti və innovasiyanın əsas gövdəsi kimi baxılır. Xüsusilə, az inkişaf etmiş ölkələr üçün investisiya yatırımları yüksək ixracı, dünya bazarlarına və birjalarına çıxışı təmin edir, mühüm maliyyələşdirmə mənbəyi ilə yanaşı bank kreditlərinə ehtiyacı azaldır.

İnvestisiya qoyuluşlarını iqtisadi inkişafa təsirini analiz etmək üçün Dünya İnvestisiya Hesabatı ekonometrik modellərindən istifadə məqsəduyğundur. Tədqiqatlar göstərir ki, alıcı ölkələrin daxili amilləri investisiya qoyuluşları və iqtisadi inkişaf arasında olan əlaqələrə təsir göstərir. Daxili amilləri ticarət siyasətləri, qanunvericilik mühiti və hüquq-mühafizə orqanları kimi qiymətləndirdi. Ölkələr öz ölkələrdə açıq ticarət rejimi və yüksək texnoloji biliklər mövcuddursa, XBI-dən qazanca nail olunacaq. Sərhəd qonşu ölkələrdən investisiyaları və ticarətin formalaşdığı rəqabət firmaların innovativ fəaliyyətlərində yüksək təsirə malikdir.

Ümumiyyətlə, iki növ rəqabəti səciyyələndirək:

- Biri məişət firmalarının xarici bazarlara çıxışı;
- Beynəlxalq firmaların daxili bazara daxil olması

Birinci amil xaricə yönəlmiş XBI və ya ixrac, ikinci amil isə daxili XBI və idxal deməkdir. Belə istiqamətlərdə çox sayda təhlillər olunmuşdur [30].

Bu araşdırmaların müəlliflərinin fikrincə, daxili investisiyalar və idxal rəqabəti gücləndirər və istehsal sənayesində inkişafı sürətləndirər. Eyni zamanda, bir neçə tədqiqatçı xaricə yönəlmiş XBI və ixracın da innovasiya fəaliyyətlərinə müsbət təsirdən danışıq. Lee müəyyən etmiş ki, xaricə yönəldilmiş XBI və ixrac, montaj firmalarının tədqiqat və

təkmilləşdirmələrinə (R&D) müsbət korrelyativ təsiri var [20, s.181-186].

“Ölkə valyutasının dəyərdən düşməsi təhlükəlidir, xarici firmaların sərvəti artır, beləliklə də onların kapital bazarının qeyri-kamilliyi kontekstində sərmayə qoymaq imkanları yaranır. Kompleks olaraq, XBI-lara kapital mübadiləsi kimi baxsaq, investisiyanın alternativ qərarları gözlənilən gəlirlərin müqayisəsi şəklində tərcümə oluna bilər. O zaman, valyuta məzənnələrinin investisiya qərarlarına iki təsirinə fikir verək:

- ✓ valyuta məzənnəsinin səviyyəsi
- ✓ valyuta məzənnəsinin dəyişkənliyi.

Səviyyə mübadilə məzənnəsinin vəziyyətindən asılı olaraq xarakterizə olunur, məsələn, onun adətən amortizasiya olunmuş hesab edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, dəyişkənlik isə valyutanın ticarət diapazonunda müəyyən müddət ərzində yaranan boşluğa aiddir. Başlanğıcda real məzənnənin səviyyəsi istehsal olunan malların təyinat yerindən asılı olaraq XBI-yə müxtəlif yollarla təsir göstərir. İnterest yerli bazara xidmət etməyi hədəflədikdə BXI və ticarət əvəzedici olur və bu nöqtədə müxtəlif sistemlər nəzərdən keçirilə bilər. Yerli valyutanın bahalaşmasının ev sahibi ölkələrin istehlakçılarının daha yüksək alıcılıq qabiliyyətinə görə XBI daxilolmalarını (xüsusilə idxal kimi) genişləndirməsi normaldır. Əksinə, real məzənnənin ucuzlaşması ilə alıcı ölkə kapital xərclərini azaltmaqla XBI-ni genişləndirir.

Jayaratnama (2003) əsərinə diqqət etsək, investisiya təkrar ixrac məqsədilə istehsal niyyətini hədəfləyibse, bu, valyuta məzənnəsinə tamamlayır. Nəticədə ev sahibi ölkələrin valyutası bahalaşaraq rəqabət qabiliyyətini endirəcək və bu da XBI axınına mənfi təsir edəcək. Əksinə valyuta məzənnəsinin ucuzlaşması ümumiyyətlə daha çox XBI axınına səbəb olur. Əhəmiyyətli məzənnə dəyişkənliyi ilə rastlaşan xarici şirkət, yerli bazarda satış etməyi planlaşdırırsa, ev sahibi ölkədə istehsal edəcək, lakin yenidən ixrac etməyi planlaşdırırsa, bundan imtina edəcək.

Xarici birbaşa investisiyaların bir neçə modelini analiz edək.

- Eklektik model (başqa cür OLI modeli adlanır) BXI-nin göndərən dövlətdə bir şirkətin

ticarət nişanı, yaratma strategiyası və ya sahibkarlıq qabiliyyəti kimi rəqabət üstünlüyünə malik olması və ya gözlənilən investisiya yerinin spesifikasiyaya üstünlüklərinə malik olması barədə fərziyyələr irəli sürməsi ilə ifadə edilir. Məsələn, xam materialların olması, aşağı əmək haqqı, fərdi vergilər və ya tariflər kimi. Belə olan halda şirkət bu üstünlükləri olan ölkədə lisenziya satmadan və ya birgə müəssisələrə girmədən fəaliyyəti daxililəşdirməyə üstünlük verir. Eklektik model və ya OLI paradıqması Dunning (1988) tərəfindən Reading Universitetində (Böyük Britaniya) və Rutgers Universitetində (ABŞ) hazırlanmışdır. Model üç fərqli $FDI = O + L + I$ nəzəriyyəsinin qarışığıdır, hər bir parça müxtəlif nəzəriyyələr üzərində cəmləşir.

- O (sahiblik üstünlükləri) - Üstünlüklər daha yüksək gəlirlə yanaşı, xarici dövətdə əməliyyat xərclərini tarazlaşdırma bilən daha aşağı xərclər yaradır. Bu üstünlüklərinin bir hissəsi yeni firmalarda tapıla bilər (məsələn, ilk dəfə qurulan xarici investorlar); digərləri böyük bir çoxmillətli müəssisədə qurulmuş filial olmaqla qaynaqlanır.

- L (Məkan üstünlükləri) - Məkan üstünlükləri, birinin istehsal etməli və ya satmalı olduğu məhsullara qərarların qəbulunda əhəmiyyətli rol oynayır. Yerləşdirmə nəzəriyyəsinə görə qlobal şirkətlər xarici ölkədə istehsal etməyə, istehsallarını daha az xərclə həyata keçirməyə, tariflərin və ticarət maneələrinin mənfi təsirlərindən qaçınmağa çalışırlar. Məsələn, ABŞ-da xaricdə neft sektoruna investisiyanın təşviq edilməsinin qarşısı onlara ikiqat vergitutma və əlavə güzəştlərlə alınır.

- I (Daxililəşdirmə üstünlükləri) - bazar uğursuzluğuna cavab olaraq ortaya çıxır, çünki alıcılar və satıcılar əməliyyatlar və qiymət endirimi haqqında asimmetrik məlumatlara malikdirlər. Dunning aydınlaşdırır ki, firma öz sahibinin üstünlüklərindən daxilədə sui-istifadə etməyi daha yaxşı olduğuna inanır ki, daxililəşdirmə üstünlük təşkil edir. Xüsusi olaraq spot bazarlar vasitəsilə satmaqdan və ya bəzi hüquqi tənzipləmələr, lisenziyalaşdırma, birgə müəssisənin yaradılması yolu ilə müxtəlif firmalara təklif etməkdənsə, və ya idarəetmə müqaviləsi bağlamaqdan daha üstündür.

Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsi - Bu model ticarət və XBI-ni ardıcıl inkişaf

prosesinin müxtəlif mərhələləri kimi adlandıraraq. Bu nəzəriyyəyə görə, əmtəə birinci ixtira mərhələsi ilə kütləvi istehsal fazası arasında yenilik, bacarıq və standartlaşdırma daxil olmaqla 3 həyat dövrü keçirir. Yenilik mərhələsində malların keyfiyyəti hələ də standartlaşdırılmır. İstehsal texnologiyası yalnız ixtiraçının əlindədir, lakin istehsal daha çox daxili bazara yönəldilir. Yetkinlik mərhələsində xarici firmalar yerli firma ilə əlaqəli texnologiya almağa başlayırlar. Bazarda istehsalçıların sayının artması ixtiraçı şirkətin inhisarçı mənfəətini azaltmağa səbəb olur. Bu mərhələdə müəyyən bir standartlaşdırma səviyyəsinə nail olunaraq, məhsula tələbat genişlənir. Xarici bazarın genişləndirilməsi də öz ölkədən ixrac etməkdənsə, orada istehsal müəssisələrinin qurulmasının cəlbədic keyfiyyətini genişləndirir (Richard E.Caves, 2009). Məhsulun həyat tsiklində son mərhələdə standartlaşdırılmış məhsul ortaya çıxır ki, bu zaman məhsul yüksək səviyyədə standartlaşdırılır və qiymətə rəqabətli nəticəni müəyyən edən əsas amil kimi baxırıq. Bu mərhələdə inkişaf etmiş ölkələrdə tələbat əsasən xaricə ixrac hesabına ödənilir. Bütövlükdə, Vernon məhsulunun həyat dövrü istehsalın əvvəlcə ABŞ-da yerləşdiyini proqnozlaşdırır, daha sonra oradakı bazar tələbini ödəmək üçün digər inkişaf etmiş ölkələrə köçür və nəticədə iş xərclərinin ən aşağı olduğu inkişaf etmiş ölkələrə köçür.

Beynəlmilləşmə nəzəriyyəsi - şirkətin beynəlmilləşməsi şirkətin beynəlxalq kontekstdə iştirakını nəzərdə tutan bir prosedur kimi ifadə edilmişdir. Şirkətlərin qlobal bazara çıxışı bu mərhələlər vasitəsilə həyata keçirilir. Əvvəllər beynəlxalq iştirakı olmayan şirkətlər xarici ölkələrə ixrac etməklə beynəlmilləşməyə başlayırlar. Bu beynəlxalq fəaliyyətlər daha sonra xarici bazarda agentlər vasitəsilə satılır. Satışlar artdıqdan sonra şirkətlər satış törəmə şirkətləri yaradılacaq və daha sonra xarici ölkələrdə istehsala başlayacaqlar. Beləliklə, bu proses beynəlmilləşmənin əsası qoyulur [24, s.65].

LLL çərçivəsi- firma beynəlmilləşdirmə çərçivəsidir və John A Mathews (2002, 2006) tərəfindən hazırlanmışdır. Bu çərçivə firmaların mövcud olmayan resursları tapmaq üçün beynəlxalq genişlənmədən istifadə olunmasını

məqbul bilir. Bu çərçivəyə görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarları innovasiya mənbəyi kimi anlaşılır. Mathews (2006) inkişaf etməkdə olan ölkədəki transmilli şirkətlərin üstünlükləri ilə möhkəm bağlı LLL çərçivəsinin öyrənilməsinə təklif etdi. Bu çərçivədə çoxmillətli təşkilatların beynəlxalq genişlənməsi *resurs əlaqəsi, leverage və öyrənmə* ilə idarə olunur.

Leverage - resurs mübadiləsi və istismarının bütün şəbəkələri üzrə bütün resursları səmərəli şəkildə idarə etmək və istifadə etmək, resurslar və rəqabət üstünlükləri arasında əlaqələrdən istifadəyə imkan verən strukturların və proseslərin yaradılması çox önəmlidir. İnkişaf etməkdə olan respublikalar çoxmillətli şirkətlərin bir şəbəkədə bilik mübadiləsi yaratmaqla bu resurslardan istifadə edə bilirlər.

Öyrənmə - Əlaqələndirmə və leveraj strategiyaları vasitəsilə inkişaf etməkdə olan çoxmillətli ölkələr özləri getdikcə daha çox əlaqəli olan dünya bazarlarına daha çox uyğunlaşirlar. Bu, genişlənmə nümunələrini sürətləndirən sonrakı öyrənmə prosesləridir. İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra beynəlxalq iqtisadiyyatda xarici investisiyalar əhəmiyyətli rol oynamışdır. XBI ilə bağlı elmi nəzəri tədqiqatlar iqtisadi mexanizmlərin və iqtisadi alətlərin davranışlarının, mikro və makro səviyələrdə, iqtisadi nəzəriyyənin daha yaxşı başa düşülməsi ilə nəticələndi. Birbaşa xarici sərmayəni başa düşmək üçün ilk növbədə şirkətin beynəlxalq şirkətlərə və ya xarici şirkətlərə sərmayə qoymasının əsas motivlərinin öyrənilməsi vacibdir.

Əlaqədarlıq – investisiyalara ehtiyac olan ölkələr çoxmillətli beynəlmilləşməsi öz ölkələrində deyil, dünya bazarında əldə edilə bilən resursları və bir-birini tamamlayan aktivləri əldə etməyə çalışırlar. Daxili bazardan kənarında resurslar axtarmaqla, onun yerli bazarının bazardakı məhdudiyətlərini aradan qaldırmaq üçün ilkin şərtidir. Eyni zamanda, bu xarici oriyentasiya daha mühafizəkar daxili diqqətdən daha risklidir.

Strateji aktiv axtarışı - bu firmalar öz strateji məqsədlərini - yatırımlar vasitəsilə rəqabət qabiliyyətini saxlamaq və inkişaf etdirmək istəyirlər. Strateji aktiv axtarışı bir çox investorların Xəzər dənizi ölkələri kimi təbii resurslarla zəngin ölkələrə qoşulmasının əsas səbəbidir [32, s.56].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi // 11 iyun 2000-ci ildə qəbul edilmişdir (2019-cu il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). –Bakı: Qanun, - 2000, – 167 s.

2. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 16 sentyabr 1994-cü ildə qəbul edilmişdir (28 dekabr 2018-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). –Bakı: Qanun, – 1994.

3. “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 22 may 2007-ci ildə qəbul edilmişdir (9 aprel 2019-cu il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). –Bakı: Qanun, – 2007.

4. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 22 iyun 2022-ci il, №551-VIQ

5. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə, Bakı şəhəri, 4 may 2018-ci il, № 1140-VQD

6. Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi / Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası – Bakı: 3 sayılı Bakı kitab mətbəəsi, – 2019. – 320 s.

7. Lee, Jeong-Yeon ve Mansfield, Edwin (1996), “Intellectual Property Protection and U.S. Foreign Direct Investment”, The Review of Economics and Statistics, Vol.78, ss.181-186.

8. Richard E.Caves, The Multinational Enterprise as an Economic Organization, Published online by Cambridge University Press:18 December 2009

Рашад Салахов кандидат экономических наук
UNEC старший преподаватель,

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В связи с глобализацией экономики и установлением учета на уровне, вытекающем из требований международных стандартов, вопросы совершенствования учета инвестиционной деятельности в нашей республике отличаются своей актуальностью. Изучение учета инвестиционной деятельности в контексте требований международных стандартов имеет большое значение. В глобальном экономическом мире отчетливо наблюдается процесс инноваций во всех сферах, отмена регламентированной системы в управлении делает необходимым использование инвестиционных проектов в стране. В этой сфере очень важно изучать опыт разных стран, его положительные и отрицательные стороны. Страна может развивать свою экономику в соответствии с имеющимися у нее возможностями, что послужит повышению уровня жизни людей.

Ключевые слова: инвестиции, мировая экономика, валюта, финансовая экономика, деньги.

Rashad SALAHOV Phd of economy
UNEC "Economics" department head teacher,

THE INVESTMENT POLICY OF THE ENTERPRISE IN MODERN TIMES AND ITS CHARACTERISTICS

Summary

In connection with the globalization of the economy and the establishment of accounting at the level arising from the requirements of International Standards, the issues of improving the accounting of investment activities in our republic are distinguished by their relevance. The study of investment activity accounting in the context of the requirements of international standards is of great importance. In the global economic world, the process of innovation is clearly observed in all spheres, the abolition of the regulated system in management makes it necessary to use investment projects in the country. In this field, it is very important to study the experience of different countries, its positive and negative aspects. The country can develop its economy in accordance with the possibilities it has, which will serve to raise the standard of living of people.

Keywords: investment, global economy, currency, financial economy, money